

СИГИЗМУНД КРЖИЖАНОВСКИ

СМРТ БАЦА КОЦКИЦЕ

Пантомима у 3 чина

Лица:

Смрт

Јан Бжозек

Магда

Магдина мајка

Дебели пијаница

Бжозеков пријатељ, војник

Крчмар

Бжозекови компањони у пићу – погребници, старци и старице, просјаци, градске девојке, пријатељи, деца, гомила

Радња се одвија крајем XVII века у малом провинцијском граду у Пољској.

ЧИН I

Окомито у односу на рампу налази се уска вечерња улица. Прозори су затарабљени даскама; на шалонима су насликани крстови кредом. У првом плану, улица се шири у трг. Лево су степенице које воде до крчме. Тиха звоњава, која јењава. Врата се отварају у даљини; погребници носе ковчег. На тренутак, сцена је тиха. Смрт се појављује на крају улице: завијена у црно, са оштрицом косе пребаченом преко рамена и скривеним црвеним фењером у руци, обилази град; зауставља се на једним вратима, послушкује и куца на капке. Не одговара нико. Смрт наставља даље.

У том тренутку врата подрума се отварају, продирући светлошћу у тамни трг. Кроз отворена врата чује се музика и весело ударање ногу. Смрт се зауставља на улазу. Из подрума, јарко осветљен, долази у сусрет Дебели пијанац. Смрт подиже косу. Пијанац се тетурa уз степенице, корак по корак. Замах косе: леш. Одшкринувши фењер, Смрт прегледа палог човека и креће се преко трга до супротних врата, до којих воде степенице нагоре. Зауставивши се овде, она претражује отворени прозор изнад врата снопом светлости свог фењера, куца, поново куца, и, пошто остане без одговора, вешто устаје – али истовремено, са супротне стране трга чују се бука и тапкање десетак пари ногу. Смрт се окреће на буку. Појављује се Бжозек, типични представник ситноposedничког витештва, у накривљеној сомотској капи, са сабљом за појасом, окружен својим компањонима у пићу, који несигурно али смело корачају иза њега. Смрт подиже фењер – и одмах се сви у страху разбеже куд који мили моји: само Бжозек начини корак напред и заустави се, мирно увијајући бркове и пажљиво се загледајући у Смрт. Смрт, клизећи по зиду, полако се повлачи. Бжозек, скинувши капу, показује позивајућим гестом на већ затворена врата крчме. Смрт, климнувши главом, нестаје. Бжозек се приближава прагу где је малочас стајала Смрт: са белом марамом пребаченом преко рамена тихо силази са свећом у руци Магда, коју је очигледно пробудило куцање на вратима. Обоје су збуњени. Магда знацима пита да ли је он куцао на врата. Магда је љута и истовремено радосно узбуђена.

Сцена изјаве љубави. Магда, скидајући с врата медаљон са својим портретом, даје га Бжозеку. Он наизменично гледа портрет и оригинал, дивећи се сличности. Магда јасно ставља до знања да, дајући своју слику, даје и себе. Бжозек љуби портрет. Изнова и изнова. Упитно гледа Магду. Она се осмехује: пољубац. Свећа пада и гаси се. У том тренутку Магдина мајка стоји горе на отвореном прозору: завирује у таму. Магда нестаје иза кућног прага.

Један по један, Бжозекови посакривани компањони у пићу се враћају. Чим га угледаше, почеше да оживљавају и да храбрије излазе. Бжозек, брзо сакривши портрет своје невесте под пелерином, радосно их поздравља, звецкајући кесицом с монетама, позива све да их почасту у подруму. Весела гомила креће ка степеницама које воде у подрум. Пут им пресеца леш. Компањони у пићу се стидљиво повлаче: један бежи, друга двојица, скренувши у страну, очигледно оклевају, неспремни да крену за Бжозеком. Али Бжозек, прескочивши преко леша, силази и шутирањем отвара врата: у

сусрет му долазе музика и весело топтање плесача. Бжозек и тројица или четворица његових сапутника, оних храбријих, улазе унутра. Врата за њима одмах се затварају. Трг је поново тих и мрачан.

Одједном се појављују четири погребника и полако прелазе преко трга, носећи ковчег на раменима. Оглашава се равномерно погребно звоно.

ЧИН II

Унутрашњост крчме у подруму. Лево су камене степенице које воде до врата крчме познатих гледаоцу, али сада показаних изнутра. Десно су узана врата од крчмаревих одаја. Бжозек и његово друштво пију за обичним, неофарбаним столовима са клупама и табуретима. У ћошку свирају музичари. Гозба очигледно траје сатима. Понеко је већ успео да падне испод стола. Њихови плаштеви и кафтани су откопчани; лица су им црвена и весела. Крчмар мења флаше.

С времена на време врата која воде у крчму одшкрину се, пуштајући нове госте: и одмах весело свирање музичара прекида тупо тутњање погребног звона. Лица оних који пристижу су намргођена и изгубљена, али постепено, чашица за чашицом, мењају се, а новопридошли се придружују општем весељу.

Плес: у почетку одмерен и смирен; затим у све жустријем темпу. У почетку, двоје или троје плешу, потом се придружује све више и више плесача: сви плешу, па чак и пијанац, згрчен испод стола, мрда ногама у ритму музике.

На врхунцу плеса чује се оштро, кошчано куцање на спољним вратима. Плес престаје. На отвореним вратима стоји Смрт: сада, на јаком светлу, она је јасно видљива – на глави двострука папска тијара; гестом уморног косца Смрт пребацује дршку своје косе преко погрбљених рамена и сва завијена у црно, са угашеним фењером који виси са кошчаног зглоба, учтиво чека дозволу да пређе праг.

Збуњеност.

Преврћући столове, веселаци јуре ка уским вратима што воде десно: на тренутак се заглављују, јер свако покушава да се

први провуче. Неко улази у пећ. Бжозек, учтиво стојећи, показује Смрти на један од празних табурета.

Смрт силази неколико корака низ степенице. Пијанац који је пао под сто, пробуђен буком, подиже главу: његове ошамућене очи сусрећу се са мирним погледом Смрти. Пијанац нема снаге да устане: пузи по поду за осталима, даље од гошће, али, прешавши пола прага, поново заспи: његове ноге – у наставку следеће сцене – вире напоље. У међувремену Смрт и Бжозек, након што су разменили свечане поклоне, седају једно наспрам другог за столом. Бжозек гура чашу према гошћи. Она халапљиво пије. Куцкају се чашама изнова и изнова. Мало-помало Смрт се напија. Бжозек радознано посматра њену одећу.

Смрт, узбуђена, скида своју тијару и хвалисаво је показује свом компањону у пићу, окрећући њене резбарене црно-златне фасете. Али Бжозек се презриво осврће, скида своју накривљену сомотску капу с главе и, стављајући је на песницу, самозадовољно је показује Смрти. Смрт је очигледно обесхрабрена: узевши у руке косу, прелази прстом преко крвавог сечива, хвалећи се својим оружјем. Бжозек, снисходљиво се осмехујући, вади дедину закривљену сабљу из корица и баца је равном страном на сто, право испред носа Смрти.

Смрт у такмичарском жару подиже свој гвоздени тајни фењер са пода на сто: у њему засветлуца црвено светло. Бжозек, не попуштајући, тријумфално вади Магдин портрет. Смрт, благо подижући капак фењера, са очигледном радозналешћу испитује портрет осветљен црвеним зрацима свог фењера.

Пију тренутак, замишљени. Смрт је видљиво растужена. Бжозекова рука се спушта на коцкице које су разбацане по столу; након што их убаци у пехар, Бжозек, дрско, предлаже игру: шешир против тијаре. Пијана Смрт оклева, али кад зачује звецкање коцкица у пехару, климне главом.

Бацају коцкице: прво Смрт, затим Бжозек. Пошто је изгубила, Смрт је раздражена. Поново бацају коцкице: коса против сабље. Бжозек поново има предност. Накрививши тијару, с косом у руци, пијани Бжозек имитира Смрт. Опседнута игром, Смрт предлаже последњи улог: фењер против портрета. Бжозек оклева, али фењер Смрти, који се искри светлошћу рубина, привлачи га. Понесен својим успехом, он скида Магдин портрет с врата и баца га на сто. Његов последњи улог: дрхтавим рукама Смрт баца коцкице на под: њена је победа.

Бжозек се одмах отрезнио. Прави корак ка Смрти, али она је већ сакрила портрет у наборе своје црне одоре и, смејући се, повлачи се према прагу. У једном скоку Бжозек јој препречи пут и стоји са косом спремном да зада ударац. Смрт, повлачећи се према столу, отима његову сабљу.

Двобој: Бжозек се бори одозго, са степеница, док Смрт укршта сабљу са косом одоздо. Спретним ударцем Бжозек избија сечиво из руку противника, обара Смрт на земљу и после кратке борбе веже јој руке појасом. Смрт се беспомоћно бацака по поду, љутито показујући зубе. У почетку плашљиво, а затим све смелије, почињу да извирују из врата скривени Бжозекови компањони у пићу. Онај смелији жури у помоћ; чађави племић излази из пећи; на спољним вратима се појављују Грађани, које је привукла бука. Читава гомила људских тела пада на Смрт, која очајнички пружа отпор: Смрт је везана за руке и ноге.

Све је више и више људи: зауставивши се на приличној удаљености од заробљене Смрти, која лежи попут кошчане згрчене грудве усред крчме, међу преврнутим столовима и табуретима, они посматрају заробљеницу с опрезном радозналешћу. Шапућу једни другима, лица су им збуњена и радосна. Старица прети пеницом кошчаној грудви. Подсећају на старе туге. Круг се сужава. Али Бжозек, устајући, крвавог лица и поцепане крагне (види се да нема портрета око врата), гестом показује гомили да се нико не усуди да додирне Смрт: она је његов плен и припада само њему.

У том тренутку Магда се појављује на прагу, у пратњи Мајке. Гомила се размиче, правећи јој пут. Магда се баца на Бжозекове груди. Он је са срећним осмехом води до Мајке, тражећи њен благослов. Мајка, подстакнута гомилом која је одушевљена Бжозеком, победником Смрти, даје свој пристанак.

Опште славље. Звона радосно звоне.

Али Магда, пажљивије погледавши свог вереника, види: он не носи њен портрет. Бжозек се не усуђује да одговори на Магдин забринути, упитни гест: стоји са лицем кривца, збуњено спутивши поглед. Али њих не примећују: славље расте и расте. Грађани, узевши се за руке у круг, радосно плешу око поражене Смрти.

ЧИН III

Соба у Бжозековој кући. На зиду, међу оружјем, налази се коса Смрти. Лево су врата. У позадини је огроман кавез, у којем је закључана Смрт. Ближе рампи је дугачак сто, за њим седи Бжозек

међу својим компаноњима у пићу. Сви су у свечаној одећи. Врата су гостољубиво отворена према улици: током следеће сцене нови гости улазе кроз њих и придружују се гозби.

Сви су полупијани. Опште дивљење јунаку, Бжозеку.

Витешки плес.

Повремено се окрећу да погледају Смрт, шћућурену у углу свог кавеза. Задиркују је, боцкајући је корицама својих сабљи између решетки кавеза и окружујући је својим самозадовољним исклибереним лицима.

Наздравља се Бжозеку: уз смех и лудорије крунишу га дво-струком круном Смрти – црном и златном. Бжозек, откопчавши крагну, показује кључ од кавеза, који му виси око врата уместо портрета. Још једна експлозија славља.

На вратима се појављује Група Самоубица: са конопцима око врата, пиштољима притиснутим на слепоочнице, прилазе Бжозеку као понизни просјаци и, клањајући се, моле га да ослободи Смрт. Њихов вођа себи забија нож у груди; други из Групе узалудних самоубица пуца себи у уста – али и сечиво и метак су бескорисни: Смрт је заробљена.

Бжозеково утихло друштво проналази нови извор весеља: вадећи пиштоље из појаса, компаноњи у пићу пуцају једни у друге из непосредне близине, смејући се немоћи Смрти. Бжозек, сигнализирајући свом друштву да престане са игром, уместо одговора сакрива кључ испод одеће и закопчава крагну. Неуспеле Самоубице одлазе; међутим, један од њих, са конопцем око отеченог и насапуњаног врата, ког су зграбили за лактове разуларени пијанци, остаје и испија чашу за чашом, док му врат стеже омча.

Групу Самоубица смењује Група Стараца и Старица. Оронули полулешеви на кривим ногама који се вуку полако се приближавају Бжозеку и, клечећи, пружају дрхтаве руке према кавезу у којем је Смрт, тражећи да га отвори. Бжозек је дирнут и помало збуњен, али чврст. Полулешеви се повлаче. Утихло весеље поново почиње да се разбуктава.

У том тренутку на вратима се појављују носила: на носилима је Бжозеков Пријатељ, смртно рањен у борби; патећи у безнадежној агонији, моли за смрт. Бжозек нежно љуби свог Пријатеља; дирнут његовом муком, хвата кључ и креће ка кавезу. Али одмах

га десетине руку хватају за лактове; осврнувши се према уплашеним лицима људи, Бжозек се зауставља. Затим, савладавши тренутак оклевања, ослобађа се и у једном скоку стиже до кавеза. Људи се повлаче у страху. Носачи, напустивши рањеника, јуре ка вратима. Али усред узбуђене гомиле појављује се мирна Магда; прилазећи Бжозеку тихим корацима, ставља руку на његово раме; он, долазећи к себи, застаје усред корака; кључ му испада из руку. Брзо се сагнувши, Магда га подиже и, не враћајући га младожењи, јасно даје до знања да га узима у замену за портрет. Бжозек стоји са изразом лица покорног и кривца. Компањони у пићу одобравајуће климају главама и смирују се: тако ће кључ бити у поузданијим рукама. Магда креће ка вратима. На прагу је дочекује гомила Дружбеница које су обучене у свечане свадбене одоре, са зеленим грананама у рукама. Бжозек наставља да стоји поред кавеза, завирујући унутра. Тада Смрт, која се до сада скривала у далеком углу кавеза, устаје и, вадећи Магдин портрет из набора своје одеће, љуби га, имитирајући Бжозекове покрете. Разјарен, он се баца на злотворку, али између њега и ње су гвоздене решетке кавеза; тресе их, посеже рукама унутра, али Смрт, на пола корака од његових испружених прстију, понавља исту игру. Бжозека готово на силу одвлаче од кавеза. Време је да се врше припреме за венчање. Магда нестаје иза прага. Девојке-Дружбенице су са њом. Гомила се постепено разилази. Козачки момци украшавају собу зеленилом и покривају под боровим грананама. У даљини се са катедрале чује звоњава свадбених звона. Момци-Дружбеници воде Бжозека удесно, у унутрашње собе. Празна позорница постепено тоне у мрак. И Смрт, закључана у кавезу, почиње свој плес – Плес Смрти: у рукама држи Магдин портрет. С времена на време Смрт се зауставља, послушкје, а кошчано топтање плеса у кавезу се наставља. Кораци. Све су ближе.

На широм отвореним вратима, као да ју је привукла сопствена слика, појављује се Магда: одевена је у белу венчаницу, са венцем од ружа на глави. Корачајући кроз сумрак, полако – корак по корак, попут месечара, приближава се кавезу. У испруженим рукама јој је кључ. Смрт, притиснута уз гвоздене решетке, дозива је – њеном сопственом сликом – к себи. Један корак и још један. Брава суво шклоцне – и Магда, затетуравши се, пада у кавез. Један скок – и Смрт је слободна: она проналази, претражујући као лопов зид и сто, своју косу и тијару па, упаливши свој црвени фењер, погледа бели леш. Задовољна је: уредно је одрађено. Спуштајући сноп светлости фењера, крадомце, уза зид, она излази напоље – у ноћ.

Пауза.

Из унутрашњих соба, под светлошћу бакљи, стиже свадбена поворка, предвођена Бжозеком, који је одевен као младожења. Направивши корак или два од прага, Бжозек наилази на Магдин овални портрет, који је Смрт бацила на под пре него што је отишла. Подигавши га, Бжозек, машући бакљом отетом из слугиних руку, јури према вратима кавеза. Магдин леш. Бжозек стоји укочено у очајничкој пози, само се пламен бакље вијори изнад његове главе.

Око 1930.

Превела с руског
Корнелија Ичин